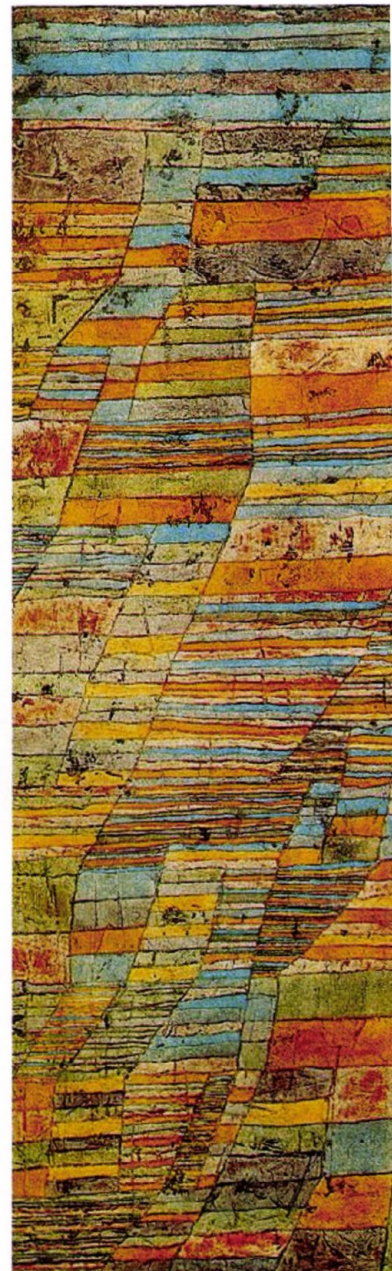
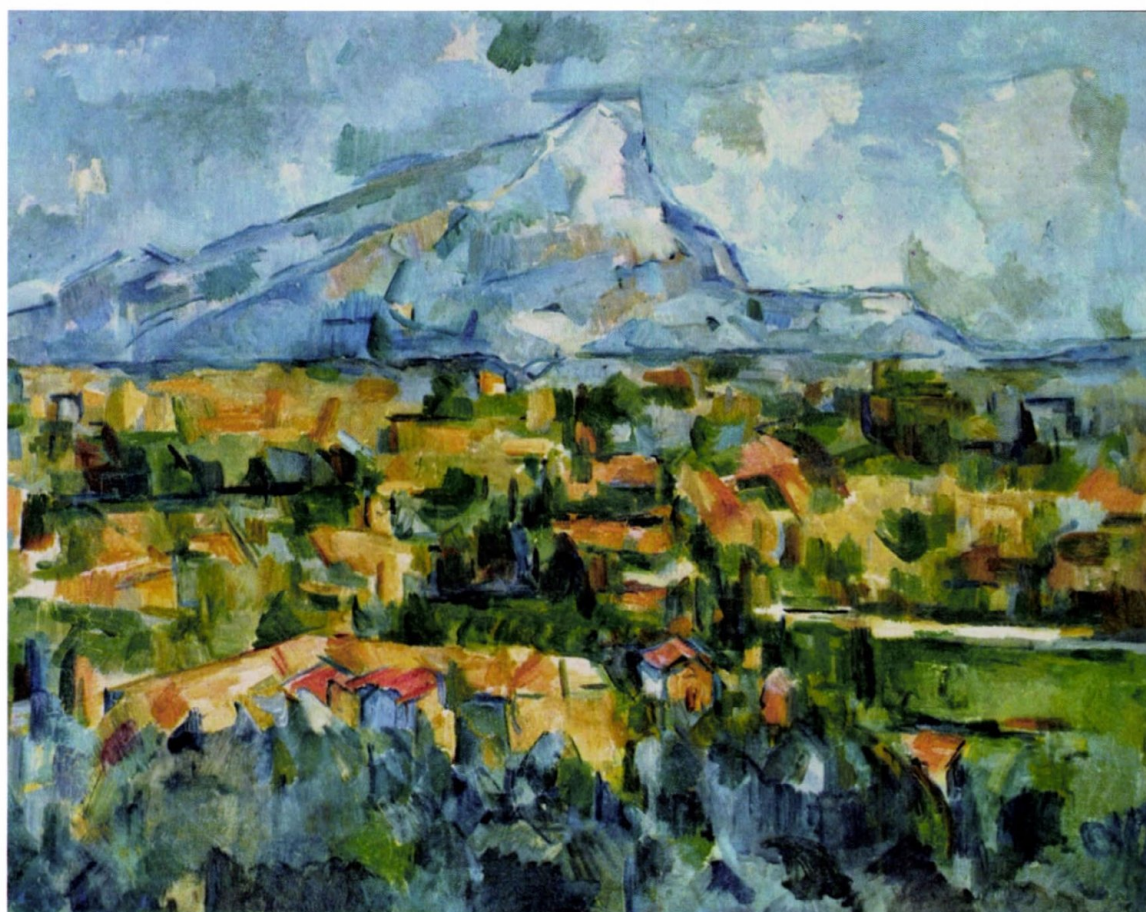


A TÁJ MINTÁZATAI

PATTERNS OF LANDSCAPE

SZERZŐ/BY:
EPLÉNYI ANNA

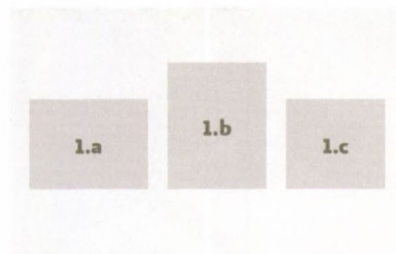


TÁJRA HANGOLÁS

A tájkarakter (egyedi tájjelleg) definiálása a tájépítészeti szakma aktuális kérdése, amely arra késztet minket, a szakma táji léptékekkel foglalkozó szakembereit (tájtörténet, tájrendezés, táji örökségvédelem és tájkép), hogy újra definiáljuk saját szakmánk alapvető médiumát, a tájat. Immáron nem csupán a geológiai alapokon nyugvó domborzati jelleg és a ráarakódó tájhasználatok, valamint az infrastrukturális elemek szerkezetének komplexitásáról van szó,

hanem az észlelt táj egyediségére, különlegességére való esztétikai rátapintásról is. Ugyanazzal a finom ráhangoló-dással kell leírni az egyes tájkarakterek személyiségét, amivel egy bútorszövet egyedi mintáját, vagy egy ember-társunk alaptermészetét, habitusát.

A cikk bevezetője történeti és kortárs képzőművészeti megközelítéssel indít, majd a táji mintázatokban való gondolkodás hazai és nemzetközi történetét mutatja be; a cikk második része egy esettanulmány, amelyben Kalotaszeg tájmintázatait mutatja be.



1.a

1.b

1.c

1. kép/pict.:

Három XX. századi tájkarak-
festmény: P.
Cézanne: Mont
Sainte-Victoire,
1904; P. Klee: Főút
és mellékutak, 1929.,
Barcsay J.:
Szentendrei
dombokon, 1934 /

Three landscape
painting reflecting
landscape character:
P. Cézanne: Mont
Sainte-Victoire, 1904;
P. Klee: Hauptwege
und Nebenwege, 1929;
Barcsay J.: Szentendrei
dombokon, 1934



ATTUNE TO LANDSCAPE

Defining landscape-character is an current issue of today's landscape architecture, and encourage us (especially working on the field of regional development, landscape-planning, ~ history, ~ heritage management or ~evaluation) to redefine our main media, the landscape. It is not anymore only about the complexity of base-geology with land uses and infra-structural elements. We have to add an aesthetical description of its singularity and individuality. We need to illustrate

the personality of landscape-characteristics as sensitively as describing one of our friend's individuality. The article starts with a short landscape-painting introduction, and then it will be followed by a case-study demonstrating the role of landscape patterns of a Transylvanian region.

LANDSCAPE-CHARACTER IN THE HISTORY OF LANDSCAPE PAINTING

The history of landscape painting notes those images, where the real character



TÁJKARAKTER A TÁJKÉPFESTÉSZET-TÖRTÉNETBEN

A tájképfestészet történetében fordulópontot jelentenek azok az alkotások, ahol a táj egyedi karaktere, valós alakja jelenik meg: pl. a sieni város háza *Jó és a rossz kormányzás és ezek hatásai a vidékre* c. freskót (A. Lorenzetti, 1338) a valódi toszkán dombok agrártájának karakteressége miatt tekintik az első valós tájképnek; K. Witz *Csodálatos halászat* c. festményén (1444) a Genfi-tó és a Mount Salève alakja adja a szentföldi esemény lokális helyszíni átírását; végül az alapos reneszánsz táji megfigyeléssel megszületnek az első hiteles és pontos tájrajzolatok (Leonardo da Vinci: *Az Arno völgye*, 1437; és A. Dürer: *Arco vára*, 1495). A bemutatott három XX. sz. eleji festmény, párhuzamosan a *tájegyediség* földrajzi fogalmával, már megcsillanó táji mintázatokat is tükröz (1. kép). P. Cézanne ismétlődő tájtémája a „*Mont Sainte-Victoire*” (1904) aszimmetrikus sziluettje előtte a domboldalra kúszó településsel. Ha időrendbe

állítjuk e témájú képeit, jól kirajzolódik az alapvető (táji) egységekre ráta-pintó, egyre inkább absztrakttá váló festésmód, amely a valóságról a táj belső ritmusaira, lényegi törvényeire és ismétlődéseire helyezi át a hangsúlyt. Ezen az érett, késői festményen a valóságból egy elvont tájtextúra jön létre ékekkel, vízszintes és függőleges ritmusokkal. P. Klee *Főút és mellékutak* c. képén (1929) már ez a tájmintázati absztrakció válik a témává. Az ekkorra megnövekedett légi forgalom új perspektívát nyitott a tájképfestészetben, amelybe a felülnézeti mintázatokat is ötvözni lehetett. Klee azonban ezt továbbfejlesztve, a mezőgazdasági mintázatból tökéletes kompozíciót hozott létre, amelyben a telkek felépítése matematikai-zenei harmóniába rendeződik. A táji organizmus egyénisége (individuum) oszthatatlan; azaz ha szétválasztjuk alkotóelemeire (dividuum), akkor csak tiszta felsorolást kapunk és elveszítjük kisugárzását, karakterét.¹ A kép ilyen a társadalom és egyes emberek kapcsolatának szociológiai leírása is egyben,

¹ P. Klee in seinen Tagebüchern (1898–1918) differenziert zwischen "Dividuum", der teilbaren Struktur, und "Individuum", dem nichtteilbaren Organismus. Hierbei ist das Dividuum durch seine rein wiederholenden, d. h. strukturalen Eigenschaften charakterisiert. Das Individuum hat festgelegte Maße und eine bestimmte Ausdehnung, man kann nichts hinzufügen oder abziehen, ohne es radikal zu verändern. Das Dividuum hingegen ist anorganisch, "dividuelle Strukturen (lassen sich) zu Organismen zusammensetzen." In: Wikipedia: „Dividuum”.

2. kép/pict.: Landscape Pattern
 Tájkarakter-mintázat, Character and
 GoogleEarth grafikai GoogleEarth graphical
 gyakorlatok a exercises in the
 GYIK-Műhelyben III. GYIK-Studio for 3rd
 éves tájépítész year LA Students, Anna
 hallgatóknak, Eplényi Eplényi – Brigitta
 Anna – Christian- Christian-Óláh, 2012
 Oláh Brigitta, 2012/

of landscape had been depicted: the wall of Siena city-hall meant to be the first image reflecting the late-medieval Tuscan agricultural landscape (*The Allegory of Good and Bad Government*, A. Lorenzetti, 1338); K. Witz turned the landscape scenery from the Holy land into a local Swiss view with the Mount Salève by the Lake Geneva on the painting *Miraculous Draft of Fishes* (1444); the first photorealistic observation-drawing appear in renaissance (*Leonardo da Vinci: Arno Vally*, 1437; *A. Dürer: Arco castle*, 1495).

The three painting of the 20th century in line with the issue of geographic 'landscape-individuality' reflect patterns in the landscape (1. Picture). The *Mont Sainte-Victoire* is a main topic for P. Cézanne, and on this late version (1904) the basic forms of the hillside and the settlement are transformed into an abstract landscape-texture of short repetitive vertical, horizontal and diagonal strips. The aerial-patterns observed from the airplanes became an abstract, non-figurative rhythm-image on the painting of P. Klee (*Main Road and Side Roads*, 1929). He recomposed the agricultural field-pattern into a perfect mathematical and musical masterpiece of clear proportions. The personality of landscape-organism (*individuum*) is indiscernible; so if we take into its parts (*dividuum*) we only get singular enumeration, and we lose its character.¹ His image is also declared as sociological issue of person and society, but can draw landscape architect's attention

of unique landscape pattern-combinations, which is the core of character assessments. The Hungarian landscape painting discovers these semi-aerial-patterns at Szentendre Atelier (*Barcsay J.: Szentendre dombok*, 1934), where side by side with the geographic-ethnographic landscape-theory of Teleki, the painting also depicted and emphasised the rural, local, vernacular features of scenic views.

LANDSCAPE-CHARACTER IN CONTEMPORARY ART

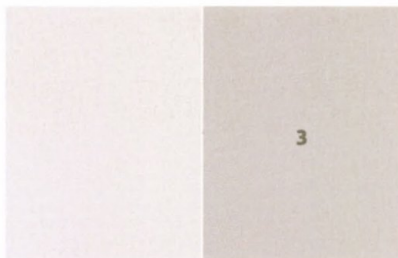
One of the new field in contemporary art is the 'Map-Art', where georeferenced maps, aerial landscapes, spaces are represented in info-graphical visual coding. This field redefines our landscape perceptions with enhancing personal space-attachment, wayfinding, orientation, and war-issues. The books of C. Harmon² list many of these artist (*Nurit Gur-Lavy Karni, Joyce Kozloff, Sally Darlison, Mary Edna Fraser, Chase Langford, Peter Dykhuis, Jerry Gretzinger*). The conclusion to landscape architect is that, we should deal more deeply with these personal factors and explore new pictorial representations of this complex content of maps+ views+ information and emotions.

To help student recognise the singularity of 'landshape-patterns' we developed various visual art methods on the Dept. of Garden Art³ at the Corvinus University Budapest. These personal

1 P. Klee in seinen Tagebüchern (1898–1918) differenziert zwischen "Dividuum", der teilbaren Struktur, und "Individuum", dem nichtteilbaren Organismus. Hierbei ist das Dividuum durch seine rein wiederholenden, d. h. strukturalen Eigenschaften charakterisiert. Das Individuum hat festgelegte Maße und eine bestimmte Ausdehnung, man kann nichts hinzufügen oder abziehen, ohne es radikal zu verändern. Das Dividuum hingegen ist anorganisch, "dividuelle Strukturen (lassen sich) zu Organismen zusammensetzen." In: Wikipedia: „Dividuum“.

2 Harmon, C. (2003) *You are Here - Personal Geographies and Other Maps of the Imagination és* (2010) *The Map as Art - Contemporary Artist Explore Carthography*

3 Eplényi A. - Oláh B. (2011) *Landscape Sketches - Lecture Notes, Faculty of Landscape Arch. Corvinus University, Budapest. The method was invited into Tartu, Vienna BOKU - Landscape Programs.*



3. kép/pict.:

Tájmintázatok kollázsa azok különböző kora, típusai, léptéke, táji dominanciája szerint a cikkben említett szerzőktől és a GoogleEarth-ről /

Landscape patterns from Europe according their variety of age, scale, type and visual dominance from the authors mentioned in the chapter

amelyet vonatkoztathatunk a tájművelésben is tetten érhető ritmikus belső karakterre, amelynek felismerése éppen a táj-karakter-elemzés lényegi kérdése. A hazai festészet a Szentendrei Művésztelepen (Barcsay Jenő: *Szentendrei dombok, 1934*) ismer rá a rurális tájmintázat-grafikára, amelynek hagyományos tájhasználati jellege rokon az akkor megjelenő Teleki-féle földrajzi-népművészeti identitáskereséssel, amely nem csupán lefesteni (másolni) akarja a táji látványokat, hanem ráérezve, eltúlozva akarja kiemelni egyéniségét.

TÁJKARAKTER A KORTÁRS TÁJKÉPFESTÉSZETBEN

A kortárs képzőművészet egyik aktív iránya a térképművészet és a téri, táji kódolású infografika-festmények világa, amelyben a térkép, légifotó, haditechnika, táji látványok és helykötődés egyszerre jelenik meg, újraértelmezve saját tájainkat. C. Harmon könyvei² ilyen alkotókat mutatnak be: *Nurit Gur-Lavy Karni, Joyce Kozloff, Sally Darlison, Mary Edna Fraser, Chase Langford, Peter Dykhuis, Jerry Gretzinger*; hazai alkotók közül említhetjük *Baranyai Leventét*. Az irányzat tájépítéseknek szóló üzenete, hogy mélyrehatóbban kell foglalkozni a táj személyes kötődési lehetőségeivel és olyan új képi/ábrázolási módszereket kell teremteni, amelybe a térkép + tájkép + információ és érzelm szabadon applikálható. A tájak egyediségének minél jobb felismerése érdekében az elmúlt öt évben olyan képzőművészeti interpretációs módszereket fejlesztettünk ki a Kertművészeti Tanszéken,³ amellyel a tájat megfigyelő szem saját szubjektív grafikai elemzésén keresztül szűri át a táji karakterességeket.⁴ Ebbe több antropozófiai szemléletű, intuícióra

alapozott módszert is átültettünk.⁵ A gyors, GoogleEarth alapú tus-krokik egy-egy tájmintázat gesztusszerű megragadásán alapszanak; ezekről később agyagreliefek készülnek, ill. kiscsoportban olyan közös tájmintázat-festmények, amelyeken a megfigyelt egyedi organikus-természetes és geometrikus-mezőgazdasági ritmusok egy egyedi táj-karakter-kombinációs térképben ötvöződnek, így biztosítva a táj-karakterre való gyakorlati grafikai ráérzést (2. kép). E módszerek az általános iskolás művészeti tehetséggondozásban is sikeresnek bizonyultak, és a Gyermek és Ifjúsági Képzőművészeti Műhely keretein belül több tucat, táji élményre, tájképre és térképre alapozott feladatot fejlesztettünk ki, amelyekkel a táji kötődés műalkotásokban is definiálható.⁶

TÁJAK EGYÉNISÉGE

A szűkebben vett hazai földrajzi tájszemléletben Teleki Pálnál jelent meg elsőként a táj-karakter-elemzés kérdése: „A tájak tipikus karaktere körül jegesedik ki a földrajzi leírás egész feladata... a táj individualitásának kidomborítása, mint tájaknak egymás közötti összehasonlítása, a tipikus különbségek, de a tipikus hasonlóságok keresése is.”⁷ A XX. sz. első felének (Humboldt, Hettner, Schlüter, Hellpach) holisztikus emberföldrajzi megközelítésében Teleki és köre hangsúlyozta, hogy minél több jelenséget és faktort hozzá kell kapcsolni a „Táj Életéhez”. Dékány összefoglalójában⁸ a földrajzi szemlélet céljaként a „szingulárisat” keresi, a Földön egyedülálló „földrajzi individuumot”, amely a tájat a „helyi különbségek komplexumaként” definiálja. Bár Teleki elveti az osztályozó feladatot (helyette a tájalkotó elemek szimbiózisát nézi), mégis kiemeli,

² Harmon, C. (2003) *You are Here - Personal Geographies and Other Maps of the Imagination* és (2010) *The Map as Art - Contemporary Artist Explore Cartography*

³ Eplényi A. - Oláh B. (2011) *Tájrajzolatok - Kétnyelvű illusztrált segédlet a tájépítészeti rajzoktatáshoz*, BCE Tájépítészeti Kar - Egyetemi jegyzet. Budapest.

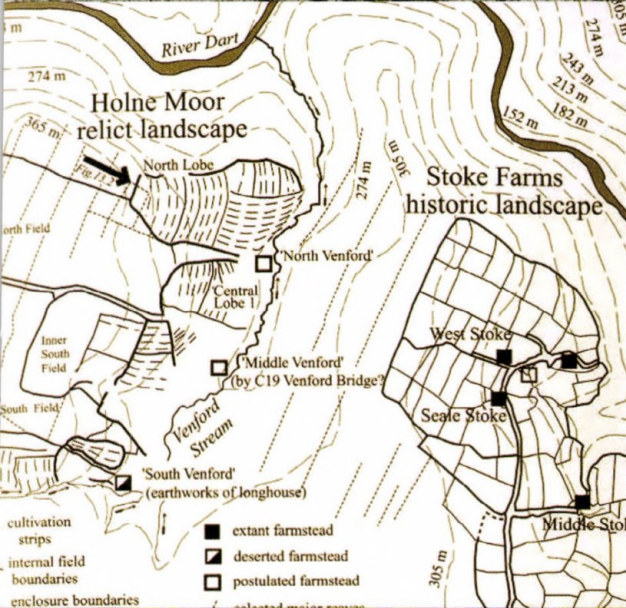
⁴ E személyes táji értékítéletet hangsúlyozza Swanwick is: „Visual Assessment Criteria and Perception: Other aspects of landscape perception may be more subjective and responses to them might be more personal and coloured by the experience of the individual. Such factors include a sense of wildness, sense of security, the quality of light and perceptions of beauty or scenic attractiveness. There are also some factors that can be perceived or experienced by senses other than sight, such as noisiness or tranquillity and exposure to the elements.” in: Swanwick, C. (2002) *Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland*. The Countryside Agency & Scottish National Heritage, p.34.

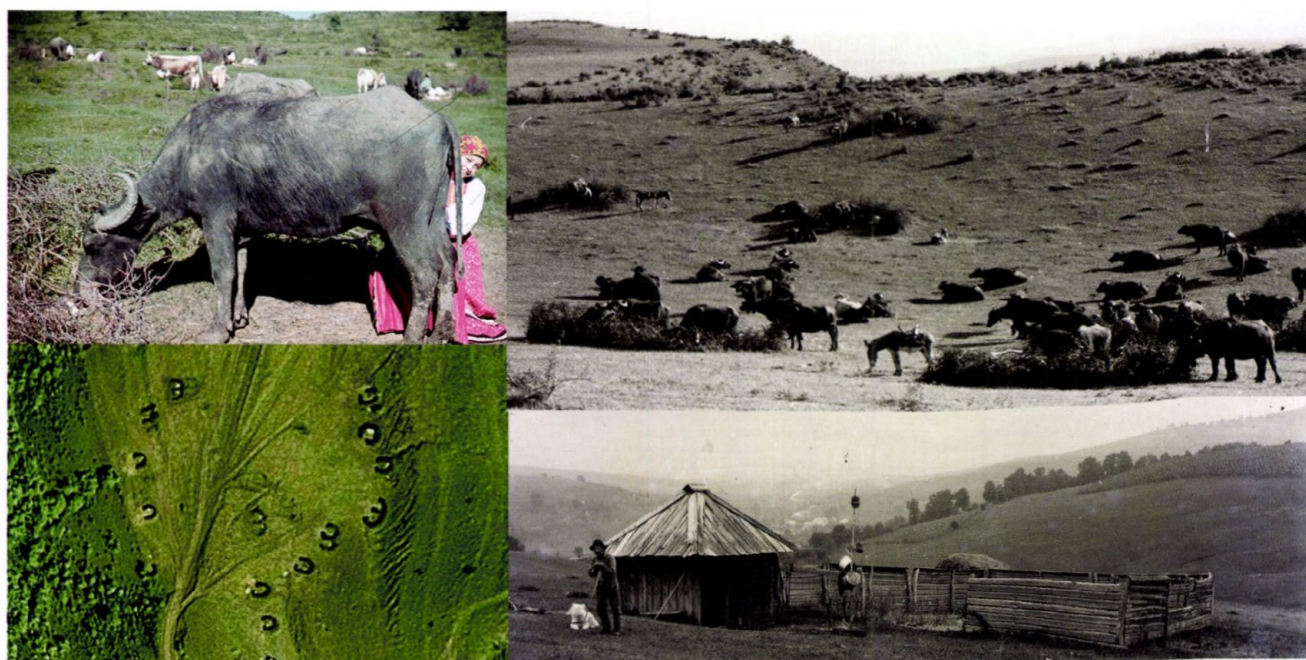
⁵ Bockemühl, J. (2002) *Életösszefüggések - megismerése, átélése, alakítása és Erwachen an der Landschaft* (1992), Freie Hochschule fuer Geisteswissenschaft am Goetheanum, Dornach

⁶ Eplényi A.- Szilágyi Nagy A. (2015): *Up the Garden Path! - Landscape and Garden Awareness in Children Education*, in: *Education Edinburgh Architecture Research*, Nr. 34. in-press.

⁷ Teleki P. (1918) *A földrajzi gondolat története*, p.192.

⁸ Dékány I. (1918) *A földrajz tudományos módszere és ismeretana*, in: *Földrajzi Közlemények*, XLVI./1.sz. pp.9-13.





hogy „minél kisebb egy terület, annál erősebb az individualitása; minél nagyobb, annál kevesebb”. Tanítványa, Fodor Ferenc is ezt a „tájéletrajzi” megközelítést támogatja, amelyben a „karakteresség” fontosságát húzza alá: „Minden táj akkor születik meg, amikor a benne együtt létező földrajzi tények egymással való kapcsolatai úgy alakulnak, hogy egyéniesítő erővel választják el a szomszédos területektől. (...) A táj fogalmának lényeges jegye az is, hogy az ember felismerje a földfelszín azon darabjának egyéniségét. A táj tehát kétszer születik. Először a Teremtő kezéből, mint természeti táj, másodszor az ember értelméből, amikor külön egyéniségének lakossága által való felismerése folytán külön nevet kap.”⁹

Ez a korszak egyértelműen az egyedi tájjelleg komplexitásán alapuló tájszemléletet tükröz, azonban nem állít fel kategóriákat, mintázattípusokat, szempontokat, és nem is kívánt minden vidéket osztályozni, hanem –a néprajzi szemlélettel párhuzamosan–, csak az egyes vidékek átlagostól eltérőbb karakterességét emelte ki. Ez a megközelítés párhuzamba hozható mai vitás kérdésekkel is, miszerint: Minden terület lefedhető egy tájkarakterrel, vagy léteznek jellegtelen tájakkal szemben erős individuális vidékek? Mi az a természetes egység/méret, ahol a tájkaraktert releván-

san megállapítva összetartozó, egyéni, koherens területesség keríthető körbe?

A MINTÁZATOK TÁJRÉGÉSZETI ASPEKTUSA

A táj felületén látható, a tájra fekvő mintázatok megfigyelésének kezdete az angol tájrégészethez köthető, ahol a különböző korok táji lenyomatai, emlékei és az azok közötti fizikai és szellemi kapcsolatrendszer épségben jól látható, és terepi valóságában ma is megtapintható. A bronzkori, kelta, római majd középkori településszerkezet, úthálózat, telekszerkezet, vízrendezések, bányászati reliktumok jól elkülöníthetőek, mivel sem hadműveletek, sem erőltetett mezőgazdasági beavatkozások nem történtek, így a helyi lakosság könnyen bekapcsolódhatott a tájrégészeti kutatásokba, ami erős (történeti) tájtudatosságot alakított ki bennük.

A mára komoly tájkarakter-elemzési szakirodalom és kutatásmódszertan néhány professzor korszakalkotó munkáján alapszik: W.G. Hoskins könyvében személyes terepi tájtapasztalásaiból hétköznapi nyelvre tudta fordítani az angol táj jellemző formáinak összefüggéseit. Kritikusai szerint globális terve elvész a részletekben, ugyanakkor ő pont ezen táji

⁹ Fodor F. (1938) Tájéletrajzi tanulmányok a Jászságban. in: Földrajzi Közlemények. LXVI./6-7.sz. pp.142-143.

4. kép/pict.: Felső képsor: mag alakú bivalyfejő kosarak a mérai legelőn; alsó képsor: juhosár Szucságból /
 Upper row: seed-shape milking fence for water buffalos at Méra; lower row: mobile sheep-fence at Szucság

visual filters are advised in basic landscape character assessment methods.⁴ The antroposophical approach also influenced our methods.⁵ Fast ink-sketches of GoogleEarth grasp the gestures and rhythms and patterns of organic water-landscape and geometrical agricultural land use, which are transformed into clay relief-models, and finally combined into visionary landscape-maps in group work (2. Picture). The methods had been adapted into kids-age with great success at the GYIK-Studio of Hungarian National Gallery, where dozens of art activity is based on maps and landscape experience.⁶

UNIQUENESS OF LANDSCAPE

In the history of Hungarian geographical theory Pál Teleki raises the issue of 'character' in the first row: "Grasping the typical characteristics of landscape put an edge on geographical description, ... to bring the landscape-individuality into prominence, to highlight the typical differences and similarities of landscapes within each other is the main goal"⁷ In the first part of 20th century like holistic human-geographical groups (Humboldt, Hettner, Schlüter, Hellpach) they also emphasise

to connect as much factor as possible to the 'life of landscape'. Dékány⁸ suggested to search for the geographical 'singular individualities', because landscape is 'the complexity of local diversity'. Teleki refuse the classification of all landscape (country), instead concludes that 'the smaller a landscape is, the larger is its individuality, and vica versa'. His follower F. Fodor support a 'landscape-curriculum approach' and underlines the importance of character: "All landscape is a mosaic of the Creation. All natural landscape was born, when the geographic evidences joined in a unique relationship, which forcefully separated it from the neighbouring landscapes... An important phase in the landscape explanation is to recognize the distinctiveness of a certain land."⁹

This period (1910-40) reflected unequivocally an approach based on the complexity of unique landscape characters. It didn't created categories or criteria for the whole country, rather only wanted to highlight how much some ethnographical regions differ from the average landscape characters.

This is still an issue in contemporary assessments, namely: All landscape can be describe with a landscape character, or are there more/less typical sites? What is the natural-organic size,

⁴ Swanwick also underlines this personal view: „Visual Assessment Criteria and Perception: Other aspects of landscape perception may be more subjective and responses to them might be more personal and coloured by the experience of the individual. Such factors include a sense of wildness, sense of security, the quality of light and perceptions of beauty or scenic attractiveness. There are also some factors that can be perceived or experienced by senses other than sight, such as noisiness or tranquillity and exposure to the elements.” in: Swanwick, C. (2002) Landscape Charcter Assessment – Guidance for England and Scotland. The Countryside Agency & Scottish National Heritage, p.34.

⁵ Bockemühl, J. (1995) Lebenszusammenhänge erkennen, erleben, gestalten und Erwachen an der Landschaft (1992), Freie Hochschule fuer Geisteswissenschaft am Goetheanum, Dornach

⁶ Eplényi A. – Szilágyi Nagy A. (2015): Up the Garden Path! – Landscape and Garden Awareness in Children Education, in: Education Edinburgh Architecture Research, Nr. 34. in-press.

⁷ Teleki P. (1918) A földrajzi gondolat története (History of geographical thinking) p.192.

⁸ Dékány I. (1918) A földrajz tudományos módszere és ismerettana (The scientific methods of geography), in: Földrajzi Közlemények, XLVI./1.sz. pp.9-13.

⁹ Fodor F. (1938) Tájéletrajzi tanulmányok a Jászságban (Landscape curriculum of the Jászság District) in: Földrajzi Közlemények. LXVI./6-7.sz. pp.142-143.

5. kép/pict.:

Az 1960-70-es évek mesterséges fenyőtelepítéseinek jellegzetesen hosszú sávok alakja a mészkőformációk déli kiszögellésén: Jegénye, Nagykapus és Vista /

The artificial evergreen plantation of the '60-'70-s, typical long narrow strips on the southern-facing slopes of limestone rock-beds: Jegénye, Nagykapus and Vista

részletek segítségével állapította meg a helyi-egyedi morfológia jellemzőket.¹⁰ M. Aston munkája¹¹ a tájtörténeti és tájrégészeti ismeretek összefoglalásáról gyakorlatias szemléletű kutatás-módszertani megoldásokat közöl. A könyv nem kronologikusan építkezik, hanem tájszerkezeti alapelemekre és tájmintázatokra bontja a vizsgálandó táji rétegeket: birtokegységek, telekstruktúrák, település-mintázatok stb. A mű fontos gondolata, hogy a táj komplex elemrendszereit először szét kell szedjük, „a különböző korok mintázati rétegeire”, majd azokat újra össze kell rendezzük és így fogjuk megérteni történeti-funkcionális összefüggéseit. O. Rackam a történeti botanika, vegetációkutatás úttörője, könyveiben¹² a vegetatív alkotóelemek tájban fellelhető rendszeres ismétlődéseire helyezi a hangsúlyt.

A mai tájrégészeti megközelítésű tájkaarakter-elemzés S. Rippon - G. Fairclough munkássága köré szerveződik, akik a tájak történeti dimenzióit, történeti fejlődésének korszakait helyezik előtérbe alapvetően régészeti leletekre, feltárásokra alapozva. Ez az irányzat az idősíkok komplexitásának jelentőségét hangsúlyozza, és célja, hogy minden tájrészletről kimondja kialakulásának időpontját, hagyományos használati karaktertípusát.¹³ Éppen ezért kritikus a tájak „csupán” természeti értékeik vagy vizuális szépségük szerinti, potenciális tájtervezési célból történő értékelésével (főként a C. Swanwick-féle iránnyal) szemben. A karakterezésük alapját a pontokból, elemekből, parcellákból építkező törté-

neti táj mintázatainak (*historic landscape pattern*) egymásra vetítése adja. Mivel az *angol táj* valóban rendelkezik ezekkel az erős, grafikus jól követhető határoló vonalakkal és az ebből létrejövő szövevekkel, így elemzései általában látványosan szemléltethető rajzi rétegmintázatot adnak. A módszer hiányossága, hogy a térképezés logikai sematizáló rendszere elnyomja a tájak valós látványának, térélményeinek, sziluettvonalainak dominanciáját. A fotómontázs a fent említett tájmintázatokra és azok táji dominanciájára mutat európai példákat a fent említett szerzőktől és Dirkmaat könyvéből,¹⁴ amely aktuálisan mutat rá ezen tájmintázatok természetvédelmi és kultúrtörténeti szerepére (3. kép).

TÁJMINTÁZATOK SZEREPE A TÁJKARAKTER-ELEMZÉSBEN

Esettanulmány: Kalotaszeg

Angol előképek alapján a tájkaarakter mintázat-összetevőit kerestem doktori kutatásom¹⁵ egyik fejezetében és cikkemben,¹⁶ melynek mintaterülete Kalotaszeg és környéke volt. A kutatás alapkérdése az volt, hogy *Milyen viszonyban van a néprajzi Kalotaszegi tájegység a tájépítészeti módszerekkel elemzett tájegységgel, és annak bemutatott tájkaraktereivel? Milyen geomorfológia térélmények, milyen tájkaarakter-tájmintázatok, milyen tájtörténeti folyamatok teszik tipikussá és megkülönböztethetővé Kalotaszegét ill. annak egyes vidékeit, tájkaarakterzónáit?*

10 „The view I see, looking at a wide landscape as an historian, is a view composed in the first place of fields, fields of various shapes and sizes, grouped together in certain ways, a view with open roads or deep-set half-buried lanes of churches with or without spires; of grouped villages or perhaps lonely hamlets, or even single farmsteads; of towns of certain shape and size – in short, everything that has been humanly made, and not sculptured by nature in the first place” in: W.G. Hoskins (1955) *The Making of English Landscape*.

11 M. Aston (1985) *Interpreting the Landscape*

12 O. Rackam (1986) *The History of the Countryside*, és Rackam, O. – Moody, J. (1996): *The making of the Cretan landscape*

13 *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change*. Eurpae Archaeologiae Consilium, szerk.: Fairclough, G. – Rippon, S. (2002) és Rippon, S. (2004) *Historic Landscape Analysis – Deciphering the countryside*.

14 Dirkmaat, J. (2012) *Beautiful Europe – Changing landscape, climate change, nature in isolation*

15 Eplényi A. (2013) *Kalotaszeg tájkaarakter-elemzése, Doktori Értekezés, BCE, Budapest*

16 Eplényi A. (2011) *Historic landscape pattern and land-use in Kalotaszeg*, in: *Workshop on Landscape History – Proceedings* (ed. Balázs P., Konkoly-Gyúró É.) Sopron, pp. 45-58.



where landscape character forms a unique, coherent, enclosed area?

PATTERNS IN LANDSCAPE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

The English landscape archaeology started to observe the patterns and crop-marks on the land's surface on a systematic way. Here the imprint of various ages (for ex.: bronze age-, Celtic-field boundaries, roman roads, medieval settlement patterns, mining relicts) are clear to experience and observe, because no war, occupation or drastic agricultural reforms were done with the landscape. These visible historic-patterns encouraged locals to get engaged with landscape-archaeological research leading to strong historical landscape-attachment.

The various research methods are based on epoch-making books of professors. W.G. Hoskins was the first translating correlation of personal field-walk archaeology into casual local

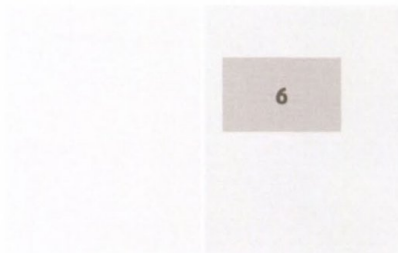
history. His critiques claim, that he got lost in details - but on the other hand he believed, that these local, unique morphological details play important part in landscape identity.¹⁰ M. Aston¹¹ summarized these field-explorations in thematic landscape layer-categories (settlement-, road-, property-patterns). He states, that researchers have to segregate the 'patterns of different ages' and reorganise them in order to understand the functional changes. O. Rackam, pioneer of historical botany and vegetation-archaeology also emphasise vegetation/habitat patterns.¹² The contemporary archaeology-based historical landscape characterisation organized around the works of S. Rippon and G. Fairclough.¹³ They highlight the patterns of various historical periods. Their 'pattern-styles' based on the combination of basic forms (point - lines - areas: hamlets, fields, road, forest boundaries), and emphasise the complexity of time depth. The main goal of the assessment is to conclude the historical origin, date and function of

10 „The view I see, looking at a wide landscape as an historian, is a view composed in the first place of fields, fields of various shapes and sizes, grouped together in certain ways, a view with open roads or deep-set half-buried lanes of churches with or without spires; of grouped villages or perhaps lonely hamlets, or even single farmsteads; of towns of certain shape and size - in short, everything that has been humanly made, and not sculptured by nature in the first place” in: W.G. Hoskins (1955) *The Making of English Landscape*.

11 M. Aston (1985) *Interpreting the Landscape*

12 O. Rackam (1986) *The History of the Countryside, és Rackam, O. - Moody, J. (1996): The making of the Cretan landscape*

13 *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change. Eurpae Archaeologiae Consilium, szerk.: Fairclough, G. - Rippon, S. (2002) és Rippon, S. (2004) Historic Landscape Analysis - Deciphering the countryside.*



6. kép/pict.:

Fás legelők különleges, pettyezett, laza facsoportos mintázata: a magyargorbói Lészai-féle legelő, az inaktelki Csere és a hodosi fás legelő 1942-ben és ma /

The unusual open, dotted, clumped patterns of wood-pastures: Magyargorbó, Inaktelke and Hodos 1942-2012

Az alábbiakban tömören mutatom be a tájtörténeti és tájképi jelentőséggel bíró különböző léptékű kalotaszegi táj-karakter-mintázatokat: bivalykosarak, juhkosarak, fenyvestelepítések, fás legelők, gyümölcsösök, szőlők, havasi zártlegelők és agroteraszok, amelyeket a disszertációban így definiáltam:

Táj-karakter-MINTÁZAT: Egyedi alaprajzi mintázattal, alakzatokkal (grafikai rajzolattal) rendelkező természeti adottság vagy tájhasználati forma, amely egyfajta „szövetet” ad a terepfelszínen. Ez sokszor csak légifotó alapján térképezhető, mert kis léptékét a térképek nem jelölik. A minta eloszlása, sűrűsége, kiterjedése, színe sugallhatja a zónák határát (pl.: mezőgazdasági parcellák alakjai, kőfalakkal elválasztott legelők formái, raszteres geometriájú ültetvények, agroteraszok sáveloszlásai).

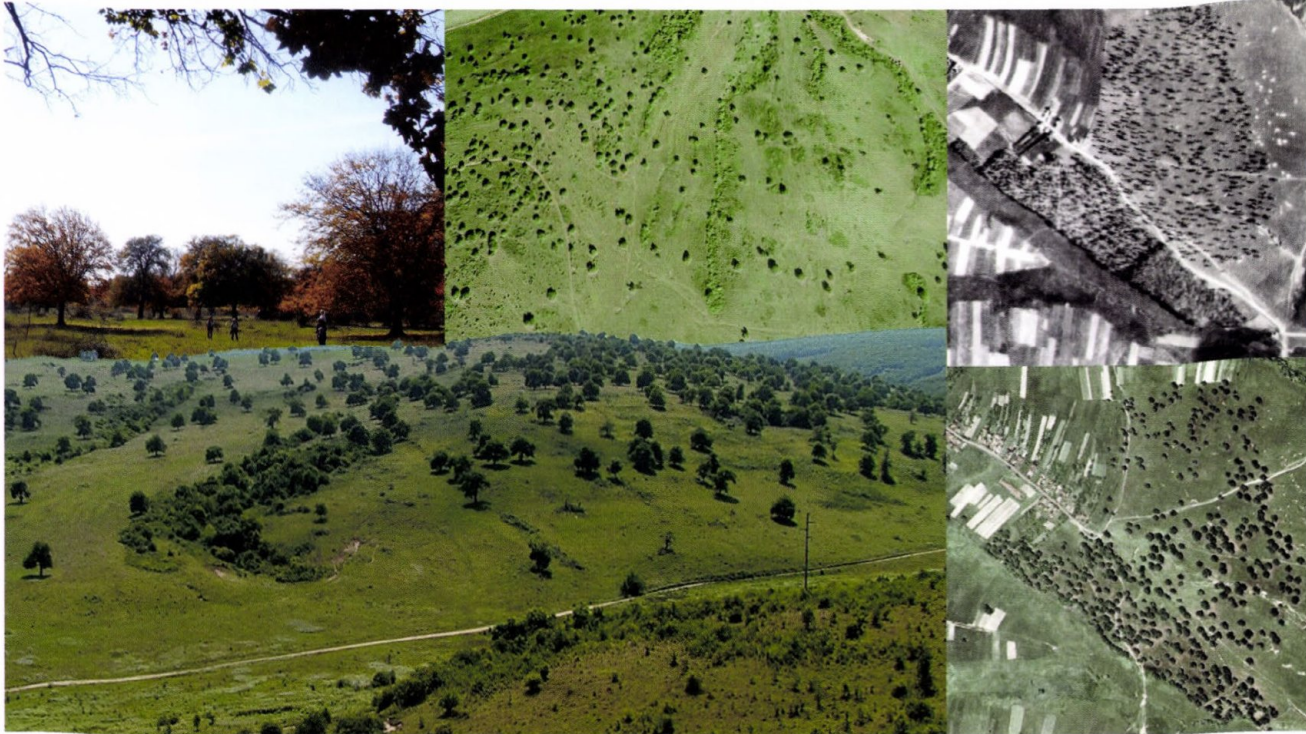
BIVALYKOSARAK MINTÁZATA

A Kalotaszegen a XIX. végétől igen jelentős bivalyartás két hagyományos, a gazdálkodáshoz köthető egyedi tájértéket, visszatérő pontszerű elemet hozott létre: „bivalyfejő kosarakat” és „bivalyferedőket.” Néhány faluban (Méra, Nádas, Nagykapus) a legelő igen messze volt,

ezért kosarakat (kocsirlókat) készítettek száraz rőzséből. Ezek 5-8 m-es, bab alakú, középen nyitott karámok, amelyek a bivalyok számára nyáresti szál-lásként és a fejést segítő nyugalmat adó, védelmező falként szolgáltak, és a mai napig állandósultak a legelőn. A parasztság a jó legelőn „bivalyferedőket” alakított ki horpákból, egyszerű gátakkal, amelyeknek pocsolyájában a meleg égövi állat a déli hőséget, légycsípéseket átvészelhette. A bivalyok jelenkori eltűnésével párhuzamosan ezek lassan feltöltődnek, helyük egyre nehezebben azonosítható, mégis a hagyományos tájgazdálkodás fontos táji emlékei (4. kép).

JUHKOSARAK MINTÁZATA

A legelők a szántóföldi művelésre nem alkalmas, köves, rossz minőségű, oldalas, 'rogyinás' helyekre szorítottak vissza, ahol még a kaszálás is nehézkes volt. A kosarazó juhászat szerepe kettős: egyrészt hasznosítja a leggyengébb minőségű földeket, másrészt a trágyázással segíti a termőtalaj táperezésének visszaadását. A határ 1/3-a minden évben ugarba (nyomásba) kerül, amely pihen és istállótrágyát kap, majd a juhok „ganézzák”. Kós kiemeli, hogy



a landscape-district. They are critical with the scenic-, nature protection-, or development-based landscape character assessments (especially with Swanwick's method). Because the English landscape do have these easy-to-map graphical pattern-layers, the method have spectacular results. On the other hand the logical GIS-based map-layers are lacking of spatial experience, landscape distance or dominance of scenic silhouettes. The photo collage (3. Picture) reflect these patterns from the authors mentioned above and the book of Dirkmaat,¹⁴ which is a great contemporary example raising the issue of natural and cultural heritage of European landscape patterns.

THE ROLE OF LANDSCAPE PATTERNS IN LANDSCAPE CHARACTERISATION

Case Study: Kalotaszeg, Transylvania
Based on English methods mentioned above, I also survey the role of patterns in the character-assessment of

Kalotaszeg Region in one of the chapters of my PhD dissertation¹⁵ and article.¹⁶ The basic research-questions were: "Is it possible to prove the ethnographical region of Kalotaszeg as a "landscape"? How does the ethnographical aspects relate to the landscape unit analysed from the point of landscape-characterisation? What special geomorphological forms, spatial arrangements, landscape character-patterns distinguishes and justifies Kalotaszeg as a typical landscape?"

In the following short chapters I describe those land-use categories (according their scale), which have distinct landscape-patterns and influence the landscape character of different regions (zones): water buffalo- and sheep-pens, dark, belt formed conifer plantations, mottled wooded-tree pastures, raster-orchards, fen-form vinery fields, mosaic alpine enclosures and undulating agricultural strip-lynchets. In the dissertation I defined three new expression which are related with landscape individuality:

¹⁴ Dirkmaat, J. (2012) *Beautiful Europe - Changing landscape, climate change, nature in isolation*

¹⁵ Eplényi A. (2013) *Kalotaszeg táj-karakter-elemzése (The Landscape Characterisation of Kalotaszeg District) PhD Dissertation, BCE, Budapest*

¹⁶ Eplényi A. (2011) *Historic landscape pattern and land-use in Kalotaszeg, in: Workshop on Landscape History - Proceedings (ed. Balázs P., Konkoly-Gyúró É.) Sopron, pp. 45-58.*



a helyi parasztgazdaságban a juhtartás jelentősége elsősorban nem a tej-, a gyapjú- vagy a húshaszonban, hanem mindenekelőtt a juhkosár nyomáson való költöztetése általi trágyázásban állott,¹⁷ s jelentősége a rendszeres istállótrágyázás idején is azért maradt meg, mert az úttalan hegyi földekre nem lehetett kihordani a trágyát. A juhkosár mikrotáji mintázata a mai napig úgy keletkezik, hogy a kosár áthelyezésekor egyik oldala helyben maradt és a másik három oldala vándorolt, így a sima gyepfelületen négyzetesen ismétlődő, egyre fakuló formák alakultak ki.¹⁸

MESTERSÉGES FENYŐTELEPÍTÉSEK MINTÁZATA

A kalotaszegi táj képéhez a századforduló óta hozzátartoznak a kisebb foltokban megjelenő, zömében mesterséges, örökzöld fásítások. Ebből néhányat még a Millenium-kori „ezredéves” fásítás-ként tartanak számon a helyiek (Valkó,

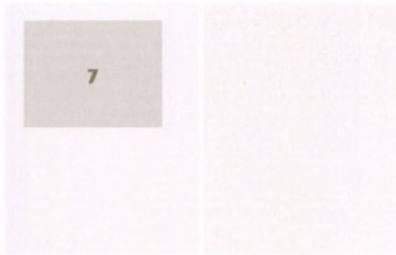
Ketesd), de többségét 1960-70 körül telepítettek az erózióvédelem és az egykori kőfejtők görgetegeinek megállítása céljából. A fenyves tájfásítás sok helyen visszatérő és ismétlődő sávok formában jelenik meg, így tájmintázatnak tekinthető. A térség geológiájával szoros összefüggésben a fásítás majdnem mindig az eocén mészrétegek déli, kiszögellő, meredek oldalán jelenik meg, annak felső peremén, kiemelve e aszimmetrikus geológiai alakzatot. Legerőteljesebben az E60-főút mentén, Körösfő–Jegenye–Kalotánádas és Nagykapus–Gyalu körül tűnnek fel; kisebb foltokban a Nádas mentén is; Felszegen Magyarvalkó, Damos, Jákótelke faluképeire vannak hatással, ellenben Alszegen, ahol nagyobb a természetes erdőborítottság, egyáltalán nem jellemzőek (5. kép).

FÁS LEGELŐK MINTÁZATA

A fás legelők tájmintázata hagyományos és ősi tájművelési mód, amely

17 Kós K. (1999) *Népi földművelés Kalotaszegen (1944-es doktori disszertációjának kiadása)* Debrecen, p. 67. és Kós K. (1947) *A kalotaszegi kosarazó juhászat.* in: *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* – 9. pp.3-28.

18 A juhkosár falát 2m-es vesszőfonatú mobil lészák/lászák alkották; így a 8x16/10x18m-es kosarat nap-nap után könnyen át lehetett helyezni, mert különben kiégette volna a trágya a gyepet.



7. kép/pict.:

A 70-es évek mesterséges gyümölcsös-telepítései, amelyek raszteres, geometrikus mintázatot adtak a tájnak: Inaktelke,

Türe, Szucság és Magyarvalkó / The geometric, raster pattern of orchard-plantations of the 1970-s: Inaktelke, Türe, Szucság and Magyarvalkó

Landscape character-ZONE: is based on Swanwick's method; an area-expression with local name, which cannot be segregated into smaller (type or area) units; it is basically designated on spatial experiences with an enclosed line, containing homogeneous landscape of 7-15 villages, which relates to ethnographical districts.

Landscape character-FEATURE: a crucial repetitive, recurring element in the characterisation of a zone; a visual-, land use or statistical-feature (morphological landform, pattern, statistic date, view-shed of churches, special silhouette) which determines a landscape character Zone.

Landscape character-PATTERN: a patterns/schema/motive which has a distinct graphical occurrence on the landscape-surface; either natural features or agricultural, industrial patterns with texture-like structure; it often can only be recorded according aerial maps; the density, compactness, rhythm, colour can suggest the border of a Zone (field-forms, boundary-styles, raster orchards, strips, canals-rhythms).

PATTERNS OF WATER BUFFALO CATTLE-PENS

The increasing amount of water buffalos at the end on 19th century created two small-scale point-like pattern in the landscape: the milking cattle-pens and ponds. In some villages the pasture was

to far away to drift the animal home every evening, so milking had to be done on the pasture. Because buffalos need enclosed privacy to milk, peasants created semi-circular, 5-8m wide barriers from dry brushwood which are still visible today. Little ponds were created against heat and flies in dips, but as animals disappeared nowadays, these historical relict ponds are getting filled up (4. Picture).

PATTERNS OF SHEEP-PENS

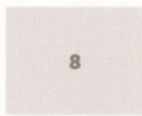
Pastures were the worst quality, stony, sloppy fields in the region, were ploughing or even mowing was impossible. The so called 'basket-cattle-pens' utilized these fields and the maturing increased the soil quality. Kós notes,¹⁷ that in Kalotaszeg the real goal of sheep production is not the milk, wool or meat, but the stercoration. The importance of on-site maturing survived, because it was difficult to take out the dung from the stable on the muddy steep roads. The temporary quadrate-pattern of the pens is created by the four sided fence-cattle, which moves on adjoining on three sides.¹⁸

PATTERNS OF ARTIFICIAL EVERGREEN PLANTATION

In consequence of clearances, the quality of the stony arable land decreased.

17 Kós K. (1999) *Népi földművelés Kalotaszegen (Vernacular Agriculture of Kalotaszeg)* Debrecen, p. 67. and Kós K. (1947) *A kalotaszegi kosarazó juhászat (Basket-Sheparding in Kalotaszeg)*. in: *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* - 9. pp.3-28.

18 The fences were made from 2m units (named lészta), so the 8x16/10x18m fence could be easily moved day-by-day, otherwise the mature burned out the grass.



8. kép/pict.:

Az Alszeği, legyezőszerűen szétnyíló, fás szegéllyel kerített szőlőskertek mintázata, és dominanciája a dombvidéki tájban: Bikal, Farnas,

Kispetri; Finta J. rajza / *The patterns of fan-formed wine yards fenced by tree- or hedgerows are dominant on the hilly landscape: Bikal, Farnas, Kispetri; drawing of J. Finta*

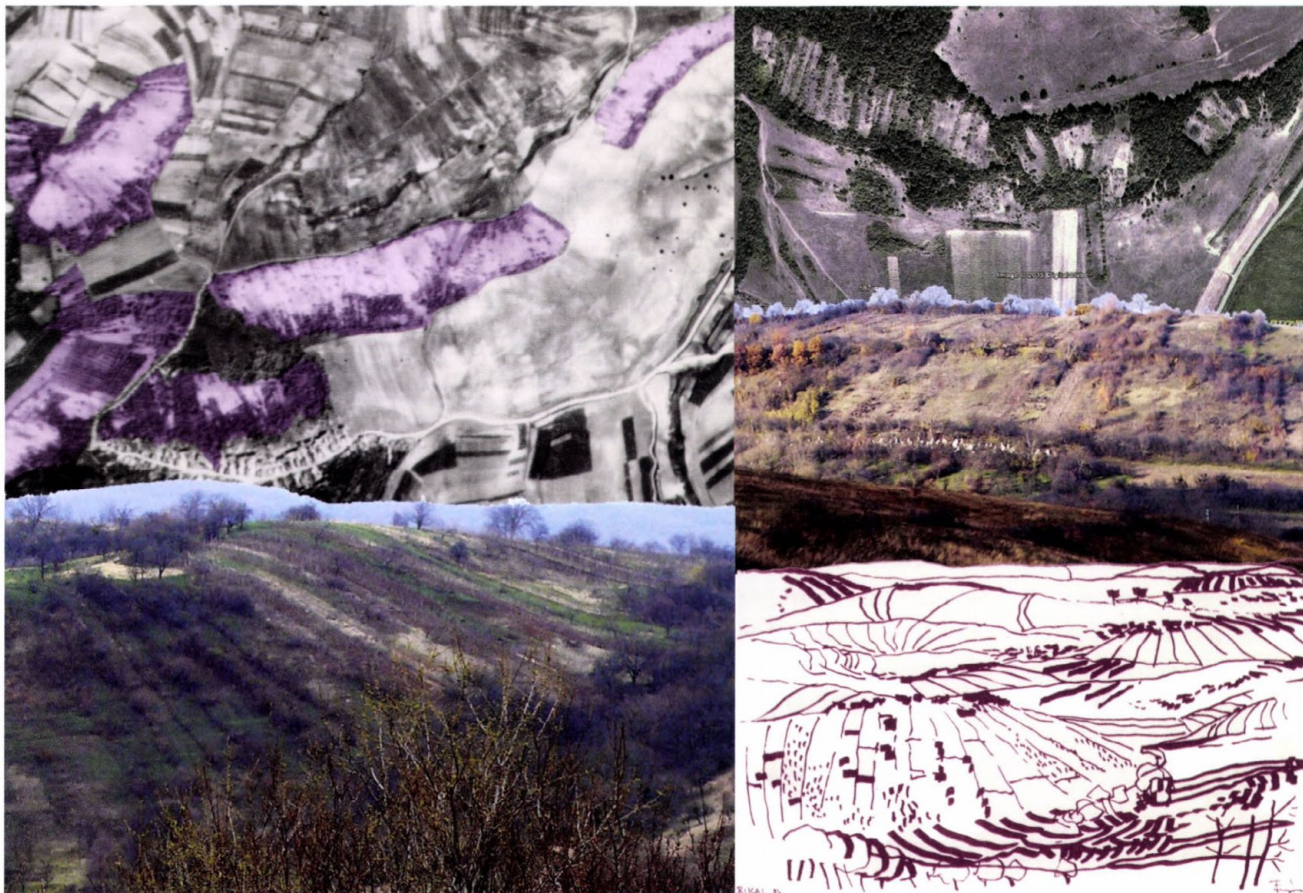
összefüggést mutat az erdőkielés és erdei legeltetés korai formáival, amikor az erdőből kihalított belső tisztásokon legeltettek. A csökkenő erdők, növekvő szántók és legelők mellett szűkség volt az állatok nyári meleg ellen való védelmére a lombkoronák alatt. A fás legelőkön értékes ecetnek való vadgyümölcsfák is álltak, melyek megőrzése közérdek volt. A fás legelőt mint bármely más legelőt tartották számon, így sem a régi dülönév-adatsorokban, sem a művelésiág-térképeken nem lehet nyomon követni. Az erdőkiirtás – visszaerdősülés folyamata időben és térben is változatos képet mutat, amelyet történeti térképekkel, légifotókkal összevetve részletesen vizsgáltam. Legidősebb egyedei akár 250 évesek is lehetnek, de arányuk ma drasztikusan csökken. A Nádas mentén található ma a legkiterjedtebb fás legelők, mert a ligetesebb legelő/erdőfoltok között könnyebben, dinamikussabban tudtak megőrződni, mint a teljesen erdőtlen Felszegen, ahol már elő sem fordul. Tájképi szempontból a legjelentősebb a magyargorbói 200 hektáros Lészai-féle domboldalt borító terület, amelynek látványa megdöbbenítő. Összegzésként megállapítható, hogy a fás legelők bár kis alapterületűek, különleges pettyezett mintázata messziről feltűnő és egyedi a tájképben. A változatos kiterjedésű és sűrűségű facsoportok, az azokon dinamikusan változó fény-árnyék jelenségek a kalotaszegi táji látványnak magas

esztétikai kvalitást adnak, azért megőrzésük a táji értékvédelem fontos részét kell képezze. Környezetpszichológiai és tájkép-értékelési elméleti kutatások¹⁹ támasztják alá e ligetes-facsoportos térszerveződés magas tájpreferenciáját, melynek háttérében a biztonságot nyújtó „kilátás-menedék” térforma evolúciós okai állhatnak (6. kép).

GYÜMÖLCSÜLTETVÉNYEK MINTÁZATA

A századfordulón az uradalmi kerteken, malomkerteken kívül a határban csak sombokrok és vadgyümölcsfák voltak. Az első ültetvények már 1920 után megjelentek, majd a kollektivizálás idején intenzíven (+1200 ha) megnőtt az arányuk, főként ott, ahol korábban is jelentős volt a gyümölcsstermesztés, ill. ahol a magaslati fekvés ellenére is szélvédett, meleg zug volt tapasztalható. A Kalotaszeg határába újonnan telepített, egybefüggő ültetvények szabályos geometriai rendben, kötésben sorakoztak, nem egyszer kihasználva a korábbi szántási teraszolást. A legjelentősebb állami telepítések Ketesd–Hunyad, Alsófüld–Almásnyíres és András háza–Szucság térségében voltak (zömében alma, dió, cseresznye és meggy). A domborulatokra helyezett „raszteres térháló”, monokultúrás mértani mintázatával jelentősen megváltoztatta a tájképet és új, jellegzetesen „posztmodern” karaktert kölcsönzött az egyes tájkarakterzónáknak. Az ültetvényeket 1990-után az egykori

19 Jay Appleton *Prospect-Refuge* modellje, in: *The Aesthetics of Landscape* (1980) Appleton, J. (szerk.)

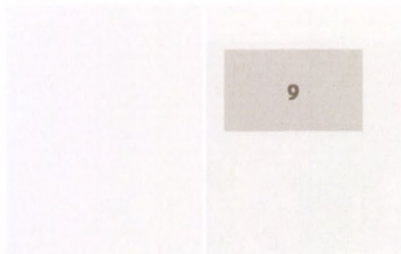


Heavy wounds of erosion, yellowish and reddish earth slopes are also characteristic elements of the landscape of the 19-20th centuries. Some of the conifer plantation originates from the Millennium, but the majority dates from the 1960-70's, when reforestation was begun to stop the soil erosion and save villages from earth slides. These are unnatural long, linear belt-forms on the hillside with dark contours, usually on the southern steep slope of the limestone layers highlighting its asymmetry. They are common along the E60-road: Körösfő-Jegenye-Kalotánádas, Nagykapus-Gyalu and around Magyarvalkó; but lacking in Alszeg region, where natural forest proportion is high (5. Picture).

PATTERNS OF OPEN WOOD-PASTURES

Open pastures with old oak, birch, elm trees are an impressive feature of the landscape, visible from far-away,

which appears all over the region varying in size from 25-250 trees on 4-12hectares. This is a very old-type of forest management, when clearance served for pastured in the forest. Beside the increasing arable land and open pastures, animals needed shadow-shelter against summer heat or storms. Many of the trees were old, wide-fruit trees for vinegar, appreciated by everyone. These traditional land use pattern have long history (some dates back 250 years), but its amount is decreasing. In my dissertation I examined its dynamic in space and time on historic maps and aerial images. Because their low use today, they are getting covered by shrubs. The largest wood pastures are in Nádas-mente Zone, and they do not occur at Felszeg-Zones. The most valuable scenic pasture is at Magyargorbó, the former Lészai Family's (200 acre). Although the limited size their unusual, dotted, unique rhythm is a singular and a remarkable landscape pattern. The high variety in clumps,



9. kép/pict.:

A havasi román szórt, széttelepült, zártlegelős település és táj-mintázat Roska és Havasrekettye környékén, amely egyértelműen eltér a Kalotaszegen látható tájmintázatoktól /

The square-shaped, enclosed garden and pasture system with wooded field boundaries is a typical Romanian settlement pattern differs very much from Kalotaszeg landscape patterns

földtulajdonosaiknak feldarabolva viszszaosztották, amely fenntartásukat megnehezítette. Mára leromlott, becserjésedett, előregedett állapotuk miatt sokan megkezdték kivágásukat (7. kép).

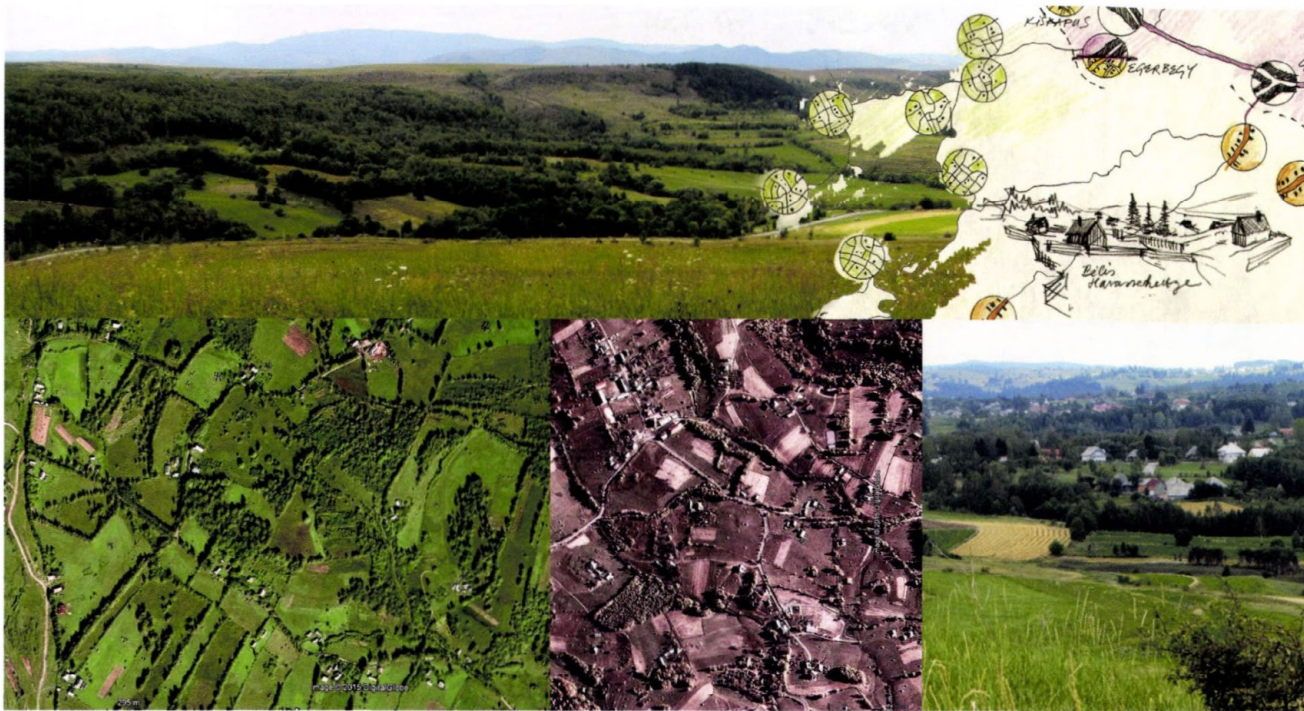
SZŐLŐSKERTEK MINTÁZATA

A XVII-XVIII. században még szinte minden magyarlakta településen találunk szőlőskerteteket, amelyeket részben a 1800-as évek eleji lehülés és éhínség idején hagytak fel, részben pedig a románosodó lakosság hanyagolta el. A szőlőtermesztés központja Bánffyhunyadi-Ketesdi környéke volt, „*Bacchus és Pomona kedvence*”, ahol a hidegtől védett meredek domboldalak jó adottságot biztosítottak, és az országúti kocsmároltatás keresletet teremtett a borra. A szőlőterületek átlaga a megyében mindössze 0,2%; ehhez viszonyítva az Alszegeen is csak 2-3%-os arány már dominánsan meghatározza a tájképet! A szőlőskertet rendszerint déli fekvésű, meredek domboldalakon legelők vagy erdők körül hasították ki, a partos földet vessző vagy kő támfalal, ill. gyümölcsösselel kötötték meg az alsó részén. A telekhátárokat itt élő sövényvel választották el, egy-egy nagyobb tagot széles, fás szegélyvel kerítették körbe. A tagolatlan legelők, a szántók között feltűnő sövények erősen ritmizált mintázatként jelennek meg Ketesdi-Bikal-Sztána-Kispetri környékén. A szőlőtermesztő tájhasználat így, a szintvonalas barázdákra

merőleges, legyezőszerűen lefutó, egyre szélesedő, bekerített telkek mintázatát hozta létre. A mára eltűnt szőlők emléket a Szucság déli domboldalán megfigyelhető telekosztás még mutatja, de a felszegei „puszta-szőlőkre” utaló határvonalak mára még talajmintázatokban (cropmarks) sem nyomozhatók ki. Fontos felismerés, hogy a szőlő önmagában ugyan csekély területi százaléka ellenére (0,5-3,7%), domboldali rálátása miatt a határ tájkarakterében sokkal markánsabban jelentkezik (8. kép).

A HAVASI ZÁRTKERTEK MINTÁZATA

A Kalotaszeget délről övező havasalji tájak vizsgálata során kiderült, hogy a tengerszint feletti magasság emelkedésével (800 m felett) a táj szinte minden paramétere megváltozik, azaz teljesen eltérő tájkarakter jön létre. A talajminőségre épülő művelési ágak aránya eltolódik a legelők, rétek felé, az erdőfoltok megnövekednek és tömörödnek, az agroteraszok alakotani elhelyezkedése is megváltozik: az erdős meredek domboldalakról a kopárabb hegyplatókra kerülnek át. A tájmintázatok tekintve azonban legdominánsabb a településrendszer mozaikosan szórt, széttelepült jellege: a „magyaros”, egy/két főutcás, utcafrontra néző homlokzati struktúra helyett megnőnek a kerítéssel, cserje- ill. fás szegélyvel elválasztott telkek, melyek egyben háztáji zártlegelők. Az egyszerűbb házak távolabb kerülnek egymástól, közéjük



density, light and shade provide high aesthetical quality and heritage value. Environmental psychological research also underlines the high preference of these "Prospect-Refuge"¹⁹ parkland-style landscapes originating in evolutionary space-models (6. Picture).

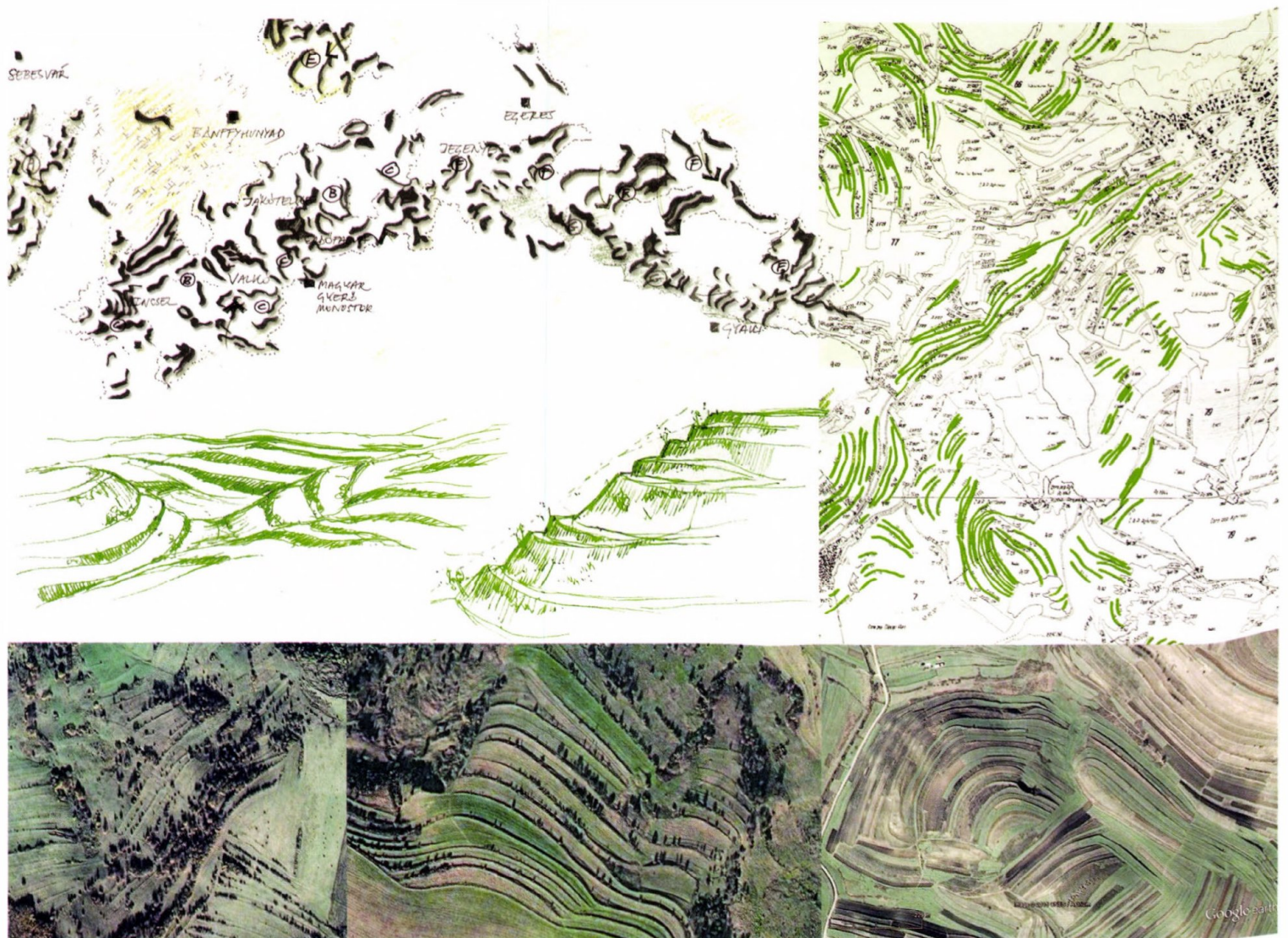
PATTERNS OF ORCHARDS, FRUIT PLANTATION

Until the 20th century fruit trees only occurred around the village, on estates or in mill-gardens. The first orchards were planted in the 1920's, then in the time of collective farming (1960-70) they enlarged with 1200 acres, especially where hidden, warm, lee-hillside were adaptable for it. These were planted in a strict geometrical grid-pattern often on former strip lynchets. The most intensive region were: Ketesd-Hunyad, Alsófüld-Álmásnyíres and András háza-Szucság-Bács (mainly apple, walnut, cherry). This strong monoculture-raster absolutely changed the landscape character into typical 20th century style. After 1990 they were split back to the original owners, which caused obstacles in its maintenance; so nowadays the elder, abandoned plantation getting chopped down (7. Picture).

PATTERNS OF WINE YARDS

In the 17-18th century all Hungarian settlement (despite it high exposure) had wine yards in the area. At the beginning of 19th century as a result of cooling down and famine it became discarded (esp. new Romanian inhabitants). The centre was Bánffyhunяд and Ketesd, the 'Favour of Bacchus and Pomona', where south facing, sloppy hillsides fenced from wind provided perfect circumstances for wine, and the busy main road also offered market for winery. Wine gardens were fenced with hedgerows, shrubbery or wattle fence. The narrow-top fan-shaped wine gardens cover the hillsides in Ketesd-Bikal-Sztána-Kispetri area, where this pattern is really dominant. The reminiscent of former wine yards is to see in Szucság in the field boundaries, but older wine-yard-patterns (crop marks) of Felszeg are totally lost. The average percent of wine land use in Cluj County is only 0,2%, and in this part of Kalotaszeg 2-3%. This 'small' difference is reflected in views much stronger than in numbers. Important to recognise that the hillside enlarge the view-shed onto these patterns, so visual dominance is much stronger than land-use percent (8. Picture).

19 Appleton's Prospect-Refuge model, in: *The Aesthetics of Landscape* (1980) Appleton, J. (ed.)



kisebb erdőfoltok ékelődnek be. Ez egy szignifikánsan eltérő négyzetes ritmusú, tagolt mintázatot ad, amely a falu teljes határára, tájképére rátelepül, és etnikailag is a román lakosság gazdálkodásával azonosítható, ezáltal éles határt húz a kalotaszegi tájkarakter köré (9. kép).

AZ AGROTERASZOK MINTÁZATA

Mezőgazdasági teraszok szinte az egész Erdélyi-medence területén találhatóak, hiszen dombvidékének lejtői csak így válhattak művelhetővé és a hűvösebb éghajlat a déli teraszokkal kissé melegebbé és jobban trágyázhatóvá volt tehető. A gyümölcs- és szőlőtermesztés számára kialakított teraszok (Élesd környéke, Szilágyság)

párhuzamos, szabályos, mesterséges formavilágot tükröznek, míg a szántási teraszok finoman illeszkednek a terepviszonyokra. A barázdák nem egyedülállóan kalotaszegi jelenségek, de a térség egyes tájkarakterzónáit elhagyva megszűnnek, és csak távolabb (Mezőség, Torda) jelennek meg újra, azonban eltérő formai jegyekkel (pl. Torockó környékén igen hosszanti, párhuzamos, szinte szabályos sávokban).

Értekezésemben és más cikkeimben²⁰ részletesen foglalkoztam a teraszok történetével, korával, alaktani jellemzőivel. Megállapítottam, hogy az eredetileg szántóföldi művelést lehetővé tevő teraszok min. 200 évesek, de valószínűbb, hogy a 1800-nál korábbi túlnépesedéssel vannak összefüggésben, amikor is a dombtetői erdők szintvonalak men-

²⁰ Eplényi A. (2012) A kalotaszegi agroteraszoknak -mint a tájmintázat legjellemzőbb karakterelemeinek-, mikrodomborzati, tájesztétikai és tájtörténeti vizsgálata, in: Füleky Gy. (szerk.): A táj változása a Kárpát-medencében: Történelmi emlékek a tájban; és Eplényi A.- Frohmann, E. (2011) Lynchets - Ackerterrassenlandschaften in Rumänien - Die landschaftsprägenden Ackerterrassen in Kalotaszeg, in: Zoll+Österreichische Schriftenreihe für Landschaft und Freiraum (21), pp. 62-66.

10. kép/pict.:

Az agroteraszok mintázatának elterjedése Kalotaszegen, alaktana különböző léptékű térképeken, légi fotókon és rajzokon /

The patterns of strip-lynchets on various scaled maps, aerial images and sketches

(RAJZOK/DRAWINGS: EPLÉNYI A.)

PATTERNS OF ALPINE ENCLOSED PASTURES AND SETTLEMENT STYLE

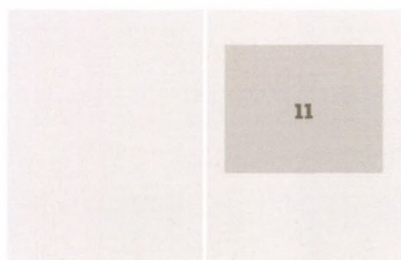
After examining the southern surrounding alpine zone (especially in which Felszeg is embedded), it became clear, that as consequence of the rising elevation, all parameter of the landscape will change resulting to a significantly different landscape character. Land-use (based on worst soil and cooler weather conditions) will be shifted to larger pasture/meadow scale; forest-size will increase and get denser; lynchets will either move to the hilltops or disappear; settlement-structure will be more dispersed and segregated. The main-street, street facing façade type of (mainly Hungarian) settlements disappear, and instead smaller hamlet houses are built on large plots, fenced with hedgerows having individual pasture in the larger (mainly Romanian) settlement. In consequence all of this a square-shaped, rectangular enclosed field system will appear with wooded field boundaries. All of these factors manifest themselves in a significantly different landscape character, which creates a sharp border beyond the Kalotaszeg-landscape-style (9. Picture).

PATTERNS OF AGRICULTURAL STRIP LYNCHETS

Agricultural terraces are common features in the hilly Transylvania, because this made it possible to warm up the fields and helped stabilize fertilizers. Terraces created for fruit plantation are regular, horizontal and strictly repetitive (Élesd, Szilág county), while these (older) lynchets are more flexible on the morphological bases. The terraces cover the rolling landscape as a blanket with waving, linear-clusters and high diversity of edge-effects. Their deeper study in the dissertation and in other articles²⁰ unravels further details about landscape-historical aspects (for ex.: the strong correlation of land strips with ownership). According its micro-morphology of the area 4 types can be separated: declivous, even, sleep and broken. All are demonstrated with images and model-sketches in my dissertation. This pattern marks the borders around Kalotaszeg; they occur in high-density at the eastern part of Felszeg and Nádas-mente. They are rare in the Alszeg, where the drainage basin is sensitive for erosion.

Consequently in a landscape aesthetic study²¹ it became clear, that grandiose land-transformation through

20 Eplényi A. (2012) A kalotaszegi agroteraszoknak -mint a tájmintázatot legjellemzőbb karakterelemének-, mikrodomborzati, tájesztétikai és tájtörténeti vizsgálata (The landscape-historical analyse of agricultural strip-lynchets as the strongest landscape pattern of Kalotaszeg) in: Füleky Gy. (ed.): A táj változása a Kárpát-medencében: Történelmi emlékek a tájban; and Eplényi A.- Frohmann, E. (2011) Lynchets - Ackerterrassenlandschaften in Rumänien - Die landschaftsprägenden Ackerterrassen in Kalotaszeg, in: Zoll+Österreichische Schriftenreihe für Landschaft und Freiraum (21), pp. 62-66.
21 Eplényi A.- Kardeván-Lapis G. (2011) The beauty of lynchets - Traditional agricultural terraces in vernacular landscapes and contemporary landforms as representation of high aesthetical value, in: ECLAS Conference: Ethics/Aesthetics, Abstracts, Sheffield, pp.165-166.



11. kép/pict.:

Az agrotaszok mintázatának dominanciája a tájképben, különböző illeszkedése a terepviszonyokra /

The patterns of strip-lynchets in the landscape-view, it's fitting on the terrain (RAJZOK/DRAWINGS: EPLÉNYI A.)

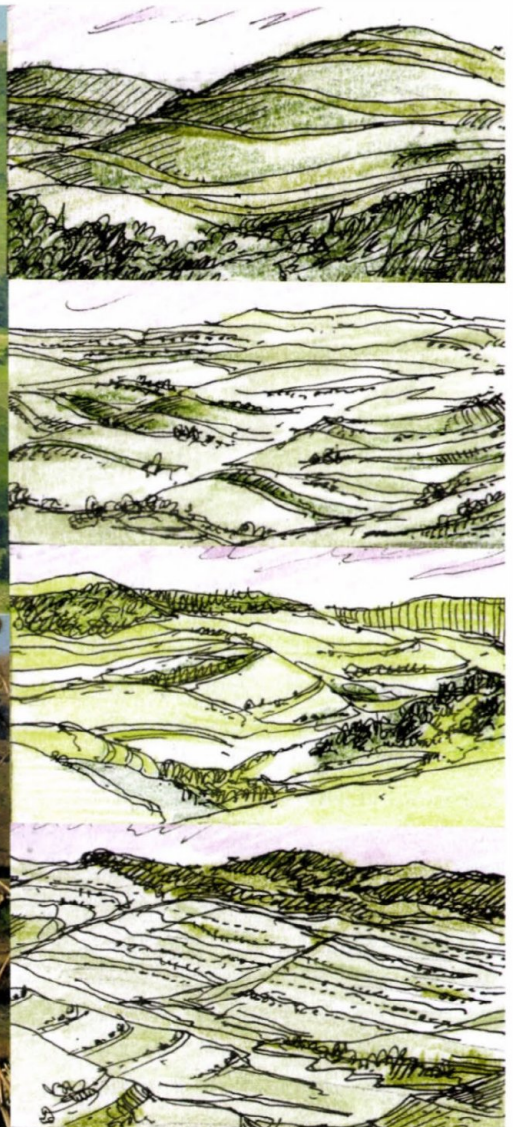
tén történő, fokozatos tarvágásával tetté alkalmassá az oldalakat a művelésre. A XX. sz. során a mezőgazdasági munka fokozatos csökkenésével a távoli, dombtetői helyekről indult meg a felhagyás az alacsonyabban fekvő falu felé. Többnyire a 10-40% közötti lejtőkön jelentkeznek, változó szélességű padokkal és mezsgyékkel, melyek egyben rögzítették és mai napig is tükrözik a tulajdonviszonyokat. A teraszok gyepvegetációja záródott, szegélyei élesek, így a terepforma stabilan bevésődött a tájba, tehát eltűnése nem valószínű a jövőben. A teraszok természetességérzését a terepkövető, részben vízszintes, mégis hullámzó látványa és a spontán vegetáció megjelenése adja. A teraszok okozta nagyon változatos szegélyhatások, a művelési mód (szántók-kaszálók-cserjék egymásmellettségének) színhatásai és a fényárnyék játékok nagy mozgalmasságot és egyediséget biztosítanak a tájképnek.

Az agrotaszoltság nemcsak hagyományos tájhasználati jelentőséggel bír, hanem a különleges helyi felszínmorfológiával való egyedi illeszkedése révén a kalotaszegi tájkarakter legerősebb tájkarakter-mintázatát hozza létre, amely elkülöníti a szomszédos tájrészletektől, így téri kiterjedése alkalmas Kalotaszeg lehatárolására. Morfológiai sokszínűségével és az extenzívebb művelése miatt egyre természetesebbé váló képével különleges tájészttétikai tulajdonságokat hordoz. A hullámzó teraszrendszerek csoportos-vonalas mintái domboldalakat borító lepel-foltokként

jelentkeznek a tájban, szegélyhatásaikkal nagyon változatos látványt hoznak létre. A teraszok mikromorfológiája négy fő típusba sorolható (lankás, egyenesen művelhető, meredek és süppedékes), de ezek mellett a domborzati viszonyokkal való összefüggése is különböző sémarajzokkal ábrázolható.

Összegezve: a teraszok egész Kalotaszegen előfordulnak, de zónánként eltérően keverednek a geomorfológiai adottságok függvényében, így hozva létre intenzitásbeli mintázati különbségeket. Legsűrűbb kiterjedése a Felszégiföld zónában és a Nádas mentén igen szorosan korrelál a tájkarakterzónahatárokkal. A havasalji területeken a meredek, erdős domboldal feletti, magaslati, lapos tetőkön jelennek meg. Alszeg meredek, szakadásosabb oldalain kisebb mértékben tűnnek fel. Tájészttétikai elemzéseim²¹ alátámasztották, hogy ez az emberi kéz által „döbbenetes idő és energiaráfordítással” létrehozott, dinamikus terepplasztikai beavatkozás egyedi, „máshol meg nem ismételhető”, helyspecifikus táji elem, amely észttétikai értékét egyfelől a változatos és ritmikusan ismétlődő fényviszonyainak, másfelől pedig a természetes, „nem szándékosan szépséget létrehozni vágyó”, műalkotás-hatású erejének köszönheti. Ezért nemcsak hagyományos tájtörténeti és alapvető tájkaraktert-meghatározó volta miatt, hanem észttétikai szépséget és értéket hordozó jellege miatt is védelemre javasolt tájkarakter-mintázati jegy (10-13. kép).

21 Eplényi A.- Kardeván-Lapis G. (2011) *The beauty of lynchets - Traditional agricultural terraces in vernacular landscapes and contemporary landforms as representation of high aesthetical value, in: ECLAS Conference: Ethics/Aesthetics Absztrakt-kötet. Sheffield, pp.165-166.*

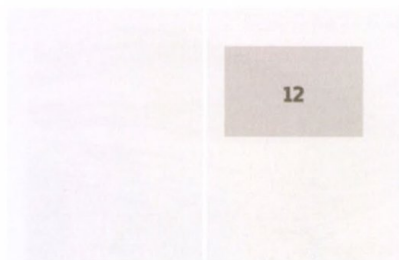


time and space created a fascinating experience. The local, unique carving forms have strong dynamic on the terrain. It's complexity and coherence derives from various light-, rhythm-, and form-diversity. Its natural harmony originates from the fact that the goal wasn't to create "beauty", although finally it created artistic magnificence. Because its complex historical aspect, individual landscape scenery and aesthetic value, lynchets should be crucial issue in landscape heritage protection. We can conclude that lynchets not only have historical importance in traditional land-use, but with their organic forms and harmonious fitting into the landscape-morphology they are crucial pattern-characteristics of the scenery. Their occurrence is typical for Kalotaszeg,

therefore this pattern is appropriate to create border around it. (10-13. Picture).

SUMMARY

The case-study demonstrated that all landscape have unique landscape patterns, even if varying in diverse scales. Detailed fieldwalks, aerial images and their graphical representation can help to put more emphasis on them. Some landscape-patterns in spite of their very small extension in land-use distribution (1-3-5%) play much larger and more important role in the visual-scenic landscape characters. These derive from their special forms, shapes, individual rhythm, special colour or from their intensive exposure on the hillside. This fact draws the



12. kép/pict.:

Magyarvalkói
teraszrendszer Bátky
Zs. felvételén
1899-ben (NM. F.
1695) és 2009-ben
újrafotózva
tájesztétikai szemle

során Orosz Á;
teraszkontúr a II.
kat. felmérésen./
Strip-lynchet system at
Magyarvalkó in 1899
and in 2009 (Zs. Bátky,
NM. F. 1695 and Á.
Orosz)

ÖSSZEGZÉS

A fent bemutatott esettanulmány igazolta, hogy minden táj rendelkezik mintázatokként azonosítható egyedi jellemzőkkel, még ha azok különböző léptékűek is. Alapos helyszíneléssel, légifotókkal és azok grafikai átírásával ezeket ki kell hangsúlyozni a tájkaarakter-elemzés folyamatában, hiszen így ragadható meg egyediségük. E mintázatok zömére igaz, hogy kis alapterületi kiterjedésük és a művelési ágak arányában betöltött igen csekély területi százalékuk ellenére (1-5%), az adott tájkaarakterben sokkal nagyobb vizuális jelentőséggel bírhatnak (szőlők, gyümölcsösök). Ennek oka az adott mintázat feltűnő alakja, különleges színe vagy a domboldalakon megjelenő nagyobb látványkitettsége. Mindez ráirányítja a figyelmet arra, hogy a tájhasználati statisztikák „kis százaléku” művelési ágait is mélyrehatóan kell vizsgálni a helyszínelés során; illetve a térképen nem feltétlenül jelzett különleges alakzatokkal bíró egyedi tájjellemzőkre is „rá kell ismerni” a szakembereknek. Léteznek azonban olyan tájmintázatok (havasi zártlegelők településmintázata, agroteraszok eloszlása), amelyek képesek egy egész vidék arculati egyediségét alapvetően meghatározni, felülírni.

Ellentétben korábban bemutatott térinformatikai tájindikátor-elemzésekkel²² az itt bemutatott (inkább tájtörténeti) elemzés nem térinformatikai alapú volt, így a fent említett

tájkaaraktert számszerűsítő módszereket nem tudtam alkalmazni. Azonban a tájmintázati formaelemzés során mégis alátámasztásra került a:

- *Foltművelési Mutató* jelentősége kiegészítve a foltok alakotani jellegzettségeinek alakotani pontos leírásával (legyező, szalagtelek), ill. szintani kontrasztok mértékével, a minta évközben történő időszaki erősödésével-gyengülésével;
- *Szegélyművelési Mutató* szerepe, amely alatt nem csak cserjés, fás szegélyek érhetők, hanem a fent bemutatott teraszok kontrasztképző gyeplépcsői is.
- *Terep Változatossági Mutató* mikroszinten történő alkalmazása szintén alátámasztaná az agroteraszok magas látvány-, és felszínmozgalmasság-diverzitását.

Felmerült továbbá a pontszerű elemek (fás legelő, rászteres gyümölcsös) kontraszt, sűrűségi, repetitív jellegének elemzése, ill. az így létrejövő komplex mintázatkombinációk egymást felerősítő ereje, ami éppen az egyedi tájjelleghez vezet. ●

22 Kollányi L. (2006) Tájindikátorok és alkalmazási lehetőségeik a tájértékelésben, in: *4D- Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat*, 1., pp. 39-43.; Konkoly-Gyúró É. et al. (2010) Határon átvélő tájak karaktere – A Fertős-Hanság medence és Sopron térsége, (szerk. Konkoly-Gyúró É.), Nyugat-Magyarországi Egyetem Környezet és Földtudományi Intézet, Sopron; és Kabai R. (2011) The Importance of National Landscape Character Survey in Landscape Protection in: *Agriculture and Environment Supplement* pp. 62-67.; és Jombach S., Sallay Á. (2011) Remote sensing and GIS in Landscape Character Assessment in: *The Problems of Landscape Ecology* Vol. XXX. pp. 209-216.



attention to the fact that “small” land-use categories (seem to be inessential) should be examined deeply in LA-character-assessment, and special attention should be paid during field-trips because their small shapes and forms are rarely marked on maps. On the other hand there are certain dominant patterns (alpine enclosed pastures or strip lynchets) which can determine the landscape-character of a whole region, corresponding to ethnographical, ethnical districts.

Despite other landscape-indicator studies²² this (rather landscape-historical) research was not GIS-based, therefore it lacks of numerated-evaluations. Though my landscape pattern-form-based analysis also underlined the importance of:

- Patch Density Index: adding the typical forms-description of certain parcels (pan or strip-shape), its colour-contrasts and its in/decreasing seasonal-effects during the year.
- Edge Density Index: which should not only examine hedges or wooded banks

but also the (light, form-) contrasts of pure grass-terrain lynchets.

- Terrain Diversity Index: the use of this index in micro-topographical level would underline the high visual and surface-variety of landscape-district dominated by strip-lynchet-system.

Furthermore the numerical analysis of contrast-, density-, repetition- of point like features (trees, clumps, orchards) is crucial in local landscape character; finally the overlap-complexity of various landscape patterns would be useful to analyse, because exactly the various mixture of patterns strength each other and leads to the unique landscape character. ©

²² Kollányi L. (2006) *Tájindikátorok és alkalmazási lehetőségeik a tájértékelésben (Application of landscape indicators in landscape evaluations-assessments)* in: *4D- Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat*, 1., pp. 39-43.; Konkoly-Gyúró É. et al. (2010) *Határon átvélő tájak karaktere - A Fertő-Hanság medence és Sopron térsége (The landscape character of land-border districts, the Fertő-Hanság and the area around Sopron)* *Nyugat-Magyarországi Egyetem Környezet és Földtudományi Intézet, Sopron*, and Kabai R. (2011) *The Importance of National Landscape Character Survey in Landscape Protection in: Agriculture and Environment Supplement* pp. 62-67.; and Jombach S., Sallay Á. (2011) *Remote sensing and GIS in Landscape Character Assessment in: The Problems of Landscape Ecology* Vol. XXX. pp. 209-216.